del ej skall träffa sk efter 52 **n**. Sk saknas efter 58 **s** och efter 66 **l**. 68 **k** är ej stunget, ej heller 79 **k**. I 81 **þ** utgår bistaven från huvudstavens ändpunkter. — Sjöborg: **ihunaltr lint resa stain · þensa · iftir · kerfast · sun sin · trekuþan · auk uas farin·til eklans · hiolbi · kuþ · salu · hans ·**. — Vid Hofbergs undersökning år 1871 voro »ristningarna och mynderna ... uppmålade med hvit oljefärg», vilket säkerligen har försvårat läsningen och försämrat resultatet: **ihunaltr · liet risa · stain · þinsa · iftir · kerfast · sun · sin · trikuþan · auk · uas farin · til eklans · hiolbi · kuþ · salu · hans**. — Brate (1898): »R. 1 synes hafva varit **g**, ehuru kännestreck och prick äro mycket svaga». 14 **e**: »pricken utgöres af tvenne uppåtriktade streck af ½ cm:s längd». Runan 19 **h** är »ett **n**, felhugget för och rättadt till **a**». 27 **e** »har en tydlig prick». 33 **e**: »pricken är sned som kännestreck till **a** men dock intet streck».

Interpunktionen i inskriften har ett visst intresse. Man lägger märke till att skiljetecken saknas i ordgrupperna **liet resa**, **sun sen**, **trekuþan**(!), **uas farin** och **til eklans**.

Runföljden 1–8 **khunaltr** återger utan tvivel det i inskrifterna mycket sällsynta mansnamnet *Gunn-(v)aldr*. I svenska runinskrifter är det endast belagt ytterligare en gång, nämligen på den andra Berga-stenen (Vs 19). De båda beläggen åsyfta otvivelaktigt samme man. Namnet förekommer också på Snoldelevstenen (DR 248): **kun · uᴀlts** (gen.) och möjligen på en norsk runsten från 1000-talet (NIyR 211: **kunuat**, ack.). I medeltida isländska källor förekommer namnet endast ett par gånger; däremot har det varit ganska vanligt i Norge. De östnordiska medeltida beläggen äro mycket fåtaliga; endast ett fornsvenskt exempel finns, nämligen *Magnus Gunwaldzson* (Kinda hd, Östergötland, år 1368).

Sonens namn, *Gæiʀfastr*, är däremot belagt flerstädes i de svenska runinskrifterna: Sö 45 och 227, U 660, 874 och 1144, Sm 111. Namnet tycks ha varit ett speciellt svenskt namn; det möter ingenstädes i danska eller västnordiska källor. Detta gäller de flesta personnamn, som äro sammansatta med *-fastr*; se E. Wessén, *Nordiska namnstudier*, s. 99 f.

Vs 18 är, liksom två andra västmanländska runstenar (Vs 5 och 9), rest till minne av en englandsfarare. Utan tvivel har Gerfast dött i England. Anmärkningsvärt är, att den dödes styvbror, Orm, till vilkens minne den andra Berga-stenen (Vs 19) har rests, har dött österut med Ingvar den vittfarne.

Att de båda Berga-stenarna äro ristade av samme runmästare är höjt över varje tvivel; se vidare Vs 19.

19. Berga, Skultuna sn. Nu vid Skultuna bruk.

Pl. 16–17.

Litteratur: Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 9 och i Rannsakningar efter antikviteter bd 1, h. 1, 1960, s. 131); Sockenstämmoprotokoll den $^{19}/_{4}$ 1682 (ULA); J. Peringskiöld, Monumenta 4; O. Grau, Beskrifning Öfwer Wästmanland (1754), s. 295 (nytrycken 1904, s. 225 och 166); R. Dybeck, Antiqvarisk berättelse för år 1864, år 1866 och år 1868 (ATA), Skultuna socken 1864 (ATA), Runa (fol.) 1, 1869, s. 28; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 102 f. (ATA; tryckt i VFÅ 3, 1884, s. 18 f.), Kort öfversigt af Vestmanlands samtliga Fornlemningar och Minnesmärken, 1874 (ATA; tryckt i VHAA:s Månadsblad 1875, s. 110); Prostvisitation 1872 (ULA); E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA), Svenska runristare (1925), s. 127; K. Hult, Brev till E. Brate den $^{9}/_{9}$ 1901 (ATA); A. Tamm, Brev till Riksantikvarien den $^{12}/_{11}$ 1901 (ATA); VHAA:s Månadsblad 1901–1902, s. 141; O. Montelius, Svenska runstenar om färder österut (i: Fornvännen 1914), s. 110 f.; S. T. Kjellberg, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den $^{12}/_{2}$ och $^{22}/_{4}$ 1919 (ATA); S. Erixon, Skultuna bruks historia 1 (1921), s. 62; E. Wessén, Om Ingvar den vittfarne, en sörmländsk vikingahövding (i: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria 30, 1937), s. 17, nr 22; S. B. F. Jansson, Några okända uppländska runinskrifter (i: Fornvännen 1946), s. 265, Runinskrifter i Sverige (1963), s. 75, Skaldinnan och runstenen (i: Fornvännen 1963, s. 307 f.; A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (1958), s. 56, 162.

Äldre avbildningar: Dybeck, teckning (återgiven i Runa fol., pl. 8, fig. 5); Hofberg, teckning i a. a. 1871 (återgiven i VFÅ 3, 1884); Brate, foto 1898 (ATA; återgivet i Erixon a. a. s. 63 och i Wessén a. a. s. 16); S. Erlandsson, foto 1921 (ATA).

Runstenen står rest i Skultuna bruks park, 4 m SÖ om den andra Bergastenen (Vs 18); om stenens plats se vidare Vs 18.

Det är av allt att döma Vs 19, som åsyftas i *Ransakningarna* 1682: »J bärga byn finnes Een Runesteen,

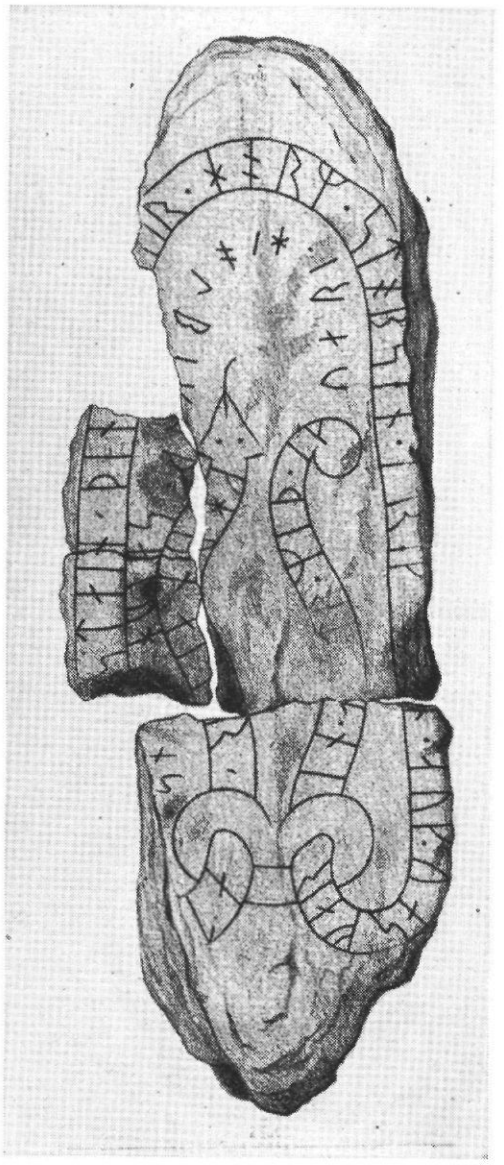

Fig. 32. Vs 19. Berga, Skultuna sn. Efter R. Dybeck, Runa (fol.) 1 (1869).

Fig. 33. Vs 19. Berga, Skultuna sn. Efter teckning av H. Hofberg.

men ingen weeth om dens betydellse Något berätta.» I Peringskiölds *Monumenta* 4 upptages i en förteckning över runstenar i Västmanland också en sten vid Berga; uppgiften härrör utan tvivel från *Ransakningarna*. Grau (1754): »Uti Bärga byn är en Runsten.»

Den äldsta utförligare redogörelsen för Vs 19 lämnar Dybeck i sin reseberättelse för år 1864: »Innan jag anlände till Westerås genomforos äfven Harakers och Skultuna socknar. Jag var redan underrättad om att man påträffat några stycken af en runsten i Berga by uti sistnämnda socken och begaf mig nu dit. Der funnos ock på skilda ställen i byn tu stycken af en runsten, och min följeslagare Bokhållaren Ekstam, hittade snart ett par mindre, hvilka lågo i en gödselpöl. Alla fyra sammanlades derefter, och af inskriften fanns att stenen är ristad efter en med namnet *Orm*, som deltagit i Ingvars härtåg. Med den märkliga stenen kunde icke vidare åtgöras, än att de två små styckena inburos i ett magasin, för att der tills vidare förvaras; och tillsades vederbörande att noga akta de å marken qvarliggande delarna af stenen. — Denne runsten är ibland de många märkvärdiga, hvilka icke kunna åter sammansättas så starkt och väl att deras resning under bar himmel blir möjlig eller önskvärd. Hur skola de då förvaras?»

Dybeck återkommer i ett par av sina reseberättelser till Vs 19; år 1868 antecknar han: »De lösa småstyckena, mäst utsatta för förskingring, har jag låtit inbära i en bod, der de åtminstone äro i bättre förvar än ute å marken.»

I *Runa* (fol.) har Dybeck lämnat följande upplysningar om den nyfunna runstenen: »Ifrågavarande fyra stycken af en runsten äro vid Berga, som ligger en fjerdingsväg öster ut från Skultuna kyrka och är

bekant för de märkliga fynd af fornsaker från sednare hednatiden, hvilka för många år sedan uppgrofvos ur en der varande ättehög. Man vill påstå att runstenen varit rest ungefär sex famnar vestligt från samme hög ... Det öfre storstycket har sannolikt en lång tid tjent till trappsten. Jag fann och granskade inskriften 1864. Sedan dess är mig tillsänd en afskrift från 1700-talet af henne å samma öfre stycke och de tre sidostyckena samt å ett nu förloradt småstycke.» Denna Dybecks uppgift om en äldre uppteckning av inskriften på Vs 19 är av intresse; »afskriften» har ej kunnat uppspåras, men lyckligtvis återger Dybeck »den okände granskarens» läsning och tolkning. Uppteckningen visar enligt Dybeck, »att stenen redan på afskrifvarens tid varit sönderslagen och till en del förkommen». Denna Dybecks uppfattning är knappast riktig. Det är nämligen att märka, att hela det parti av inskriften, som står på stenens nedre del, saknas i »den olärde granskarens» läsning, och att stenens övre del är mera sliten än den nedre. Det har därför snarast förhållit sig så, att stenen, då den på 1700-talet undersöktes, har legat som tröskelsten i Berga med den nedre delen dold av grunden eller av en vägg. När det förmodade huset revs, har stenen brutits loss, varvid den kan ha brustit i två större och tre(?) smärre stycken.

Vs 19 har tydligen någon gång mellan åren 1868 och 1871 flyttats från Berga by till Skultuna bruk. Vid Hofbergs besök i Skultuna år 1871 låg nämligen runstenen »på backen midt emot Inspektors byggningen». Den var »i fyra delar sönderslagen och delvis defekt». Hofberg anmärker: »Stenens ristningar hafva för tydlighets skull blifvit uppritade med hvit oljefärg, hvilket, då det skett utan tillräcklig sakkännedom, mera förvillar än gagnar.»

På samma plats som vid Hofbergs besök låg stenen tydligen kvar, när Brate undersökte inskriften år 1898: »Runstenen ligger väster om landsvägen midtemot brukets manbyggnad vid foten af en kulle», antecknar Brate. Tyvärr hade då, som man kunde vänta, två av de mindre lösa styckena försvunnit.

År 1901 erhöll disponenten på Skultuna bruk, A. Tamm, Vitterhetsakademiens tillstånd att flytta den andra Berga-stenen (Vs 18) till parken vid den nya disponentbostaden och där resa runstenen. Akademien framhöll i det sammanhanget önskvärdheten av att också den sönderslagna runstenen Vs 19 »samtidigt uppsattes i parken».

Vs 19 blev emellertid vid detta tillfälle icke lagad och rest. Först tjugo år senare hopsattes de två återstående delarna av den märkliga runstenen. Den restes då på sin nuvarande plats. De saknade delarna söktes förgäves vid runinskriftsinventeringen 1947 och senare.

Grå granit. Höjd 1,37 m, största nuvarande bredd 0,50 m; tjocklek 45 cm. Största bevarade runan är 9,5 cm, minsta 5,5 cm.

Inskrift (med det inom [ ] supplerat efter äldre läsningar):

khu[nal-]ṛ · [l̥it ... stain · þinsa ef]tir · horm · stob sen · treku - ... n · auk · uas · farin · o̱s̱ - r · miþ · ikuari · hiolbi k[-þ · salu h ...ns ·]

Gunnaldr let ræisa stæin þennsa æftiʀ Orm, stiup sinn, dræng goðan, ok vas farinn austr með Ingvari. Hialpi Guð salu hans.

»Gunnald lät resa denna sten efter Orm, sin styvson, en god ung man, och han hade farit österut med Ingvar. Hjälpe Gud hans själ.»

Till läsningen: Inskriften börjar utan sk. (De två tydliga punkterna före 1 **k** utgöra givetvis rundjurets ögon.) I 1 **k** finns en fördjupning mellan hst och bst, men denna är av allt att döma naturlig. Dylika runda fördjupningar kunna flerstädes iakttagas i ristningsytan, t. ex. omedelbart till vänster om hst i 1 **k**. 2 **h** har förlorat sin hst nedanför bistavarnas skärningspunkt, på grund av att stenens vänstra del har slagits bort. Av 3 **u** återstår endast toppen. Omedelbart efter 3 **u** är stenen avslagen, varigenom ett 25 cm långt stycke av runbandet har gått förlorat. På det bortslagna stycket har plats funnits för fyra runor. Av 8 **r** återstår numera endast bistavens övre led. Därefter har ett stort parti av runslingans vänstra del förlorats. 24 **t**

står upptill till vänster, där slingan börjar svänga in åt höger; vänstra bst och toppen av hst äro bortslagna. Också 25 **i** har förlorat toppen. 27 **h** är tydligt. 28 **o** har, liksom 33 **o** och 71 **o**, dubbelsidiga, snett ned åt höger gående bistavar; samma form har den skadade runan 56 **o** haft. 34 **b** har förlorat ett kort stycke av toppen. Sk saknas efter 34 **b**. 36 **e** är säkert, likaså 40 **e**. Den senare runan har stungits med ett kort tvärstreck. 42 **u** är nött men ännu fullt säkert. Av runan 43 återstår endast ett kort, nött stycke av huvudstavens nedre del. Mellan runan 43 och 44 **n** är ristningsytan mycket nött; här har en runa utplånats. Runföljden 38–44 kan med full säkerhet rekonstrueras: · **trekuþan** ·. Av 44 **n** återstår bistaven till höger om huvudstaven; övriga delar av runan ha förlorats i brottet mellan stenens övre och nedre del. 45 **a** har ensidig bst, medan däremot 49 **a** har dubbelsidig bst. Anmärkningsvärt är, att bst i 49 **a** är kort på vänstra sidan om hst. 52 **a** och 55 **n** ha dubbelsidiga bistavar. Av 56 **o** återstå endast spår av den nedre bistavens vänstra del. Av 57 **s** kan nu endast den översta delen skönjas; den framträder som en mycket svag skuggning. Av runan 58 finnas endast svaga spår av en huvudstavs nedre hälft. 59 **r** skymtar mycket svagt. Sk efter 59 **r** är däremot djupt och tydligt. 61 **i** är ej stunget, ej heller 64 **k**. Runföljden 65–84 har fått sin plats utanför slingan, vilket förklarar, att några av runorna ha oregelbundna former. Av 75 **k** återstå endast de övre delarna av hst och bst. Därefter är inskriften nu bortslagen.

Dybeck meddelar i *Runa* (fol.), att han hade fått sig tillsänd »en afskrift från 1700-talet» av inskriften. Varifrån han har fått avskriften, meddelar han ej, men han återger läsningen, som alltså utgör resultatet av den första kända granskningen av Vs 19. Den »okände granskarens» läsning lyder: **khunal . . . stain dinsa eftir horm storsen irek . . . vari hiolbik usaiva kir**. Upptecknigen visar, som Dybeck framhåller, att å ett »af de nu bortavarande småstyckena funnits **sa · eft**, hvarigenom tu ord fullständigas». Dybeck tillfogar: »Det sista: **kir**, osynligt på stenen, är ock, så vidt jag förstår, otolkadt.» Vid den okände 1700-talsgranskarens undersökning var av allt att döma runstenens nedre del dold och oåtkomlig (se ovan). — Dybeck: **khuna - - r · . . . at . . . stain · þin . . . - ir · horm · stob sen · trek . . . n · auk · uas farin · a . . . tr · miþ · ikuari · hiolbi k - þ · sa - u h . . . ns ·**. — Hofberg (1871): **huan - . . . stain · þin . . . - ir · horm · stob san · irik . . . · auk · uas farin · mil ikuari · hiolbi . . . - þ - salu h . . .** — Brate (1898): **: ghu . . . r · - -t . . . tir · horm · stob sen · trek . . . n · auk · uas · farin · o . . . · miþ · ikuari · hiolbi ḳ . . .** Han kommenterar sin läsning på följande sätt: Runan 1 är **g** »liksom på den andra Berga-stenen [Vs 18] men något tydligare på denna. Af 3 **u** finnes blott toppen kvar. Hofbergs **stain · þin** i stenens vänstra slinga äro nu förlorade . . . Mellan **farin** och **miþ** finnes ett stor mellanrum, hos Hofberg alldeles saknande ristning. Man kan förmoda, att detta varit fylldt af ordet 'öster'. I kanten på det mindre stycket finnas två streck, som kunna vara och sannolikt äro kännestreck till» 56 **o**, »af **s** synes intet spår, af **t** och **r** tyckas spår kunna skönjas».

Den tidigaste tolkningen av Vs 19 lämnade den ovan nämnde »okände granskaren». Hans översättning visar, som Dybeck framhåller, att han »icke varit af det rådlösa slaget». Tolkningen lyder: »Ghunal lät resa sten denna efter Orm Storson. Eric Sunason var behjelplig.»

Vs 19 är en Ingvar-sten och är därför av stort intresse. Den är Västmanlands enda säkra representant för denna viktiga runstensgrupp och utgör Ingvar-stenarnas yttersta utpost åt nordväst. Den man, *Gunnaldr*, som har låtit resa stenen, är identisk med den man, som lät resa den andra Bergastenen (Vs 18) till minnet av sin i England döde son. Vs 19 är däremot rest efter hans styvson, som hade seglat österut med Ingvar den vittfarne på det vikingatåg, som i Särkland fick sitt olyckliga slut.

Styvsonens namn är *Ormʀ*, ett i de svenska runinskrifterna sparsamt belagt mansnamn. Det förekommer eljest endast på en uppländsk runsten (U 345: **urm**, ack.) och på Ramsundsristningen (Sö 101: **urms**, gen.); på runbrynet från Timans, Gotland, är ett mansnamn **ormiga** belagt. Under medeltiden var Orm ett ganska vanligt namn i Sverige, och det är då väl känt i Danmark. I Norge och på Island förekommer det ofta, bl. a. bäres det av flera landnamsmän. Formen **horm** (ack.) på Vs 19 ger ett exempel på tillägg av initialt *h* framför vokal; jfr t. ex. **hulfr**, *Ulfʀ* (U 252) och **hut**, 'ut' (U 104). (Det från uppsvenskt område välkända bortfallet av *h* framför vokal i början av ord finns flera gånger på Sala-stenen, Vs 29: **alfton**, Halvdan, **akua**, *haggva*, **ulmo**, *Holma* (ack.), **ulfast**, *Holmfast* (ack.). — Om det sällsynta mansnamnet *Gunnaldr* se Vs 18.

Runföljden 31–37 **stob sen** skall utan tvivel uppfattas som *stiup sinn*. Ordet *stiupr*, m. 'styvson' är i svenskt språk belagt endast på denna västmanländska runsten, på ett öländskt fragment (Öl 11: **stiub** ack.), på Bornö-stenen, Södermanland: **at: stiub sin** (se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1948, s. 302 f.) samt troligen på en runsten vid Stora Mellösa kyrka (Närke): **:s[t]ukn** (ack.) och på en år 1946 upptäckt, svårt vittrad uppländsk runhäll (Roslags-Näsby, Täby sn: **stiu[b]a**, ack. pl.). Den feminina motsvarigheten, **stiuba**, 'styvdotter', är känd från två uppländska runstenar (U 312 och 313); ordet åsyftar där samma kvinna. I en småländsk inskrift finns sammansättningen *stiupsunr* (Sm 113: **stiubsun**, ack.). Endast denna sammansättning, *stiupson*, finns i litterär fornsvenska, icke det enkla ordet. Detta förekommer däremot i isländskan, vid sidan av det vanligare *stjúpsonr*. På DR 212 finns ordet **stiubmoþur** (ack.), 'styvmor'.

Ristningen visar med avseende på huggningsteknik, ortografi och runformer slående likheter med den andra Berga-stenen (Vs 18). Därtill kommer, att samma ganska originella formulering återfinns på bägge stenarna; uttryckssättet ... *dræng goðan ok vas farinn austr með Ingvari* ... motsvaras på Vs 18 av ... *dræng goðan ok vas farinn til Ænglands* ... Ingen tvekan kan alltså råda om, att *Gunnaldr* har anlitat samme ristare till de båda minnesmärkena efter sin son och efter sin styvson. Det förefaller sannolikt, att runmästaren har fått beställning på ristning av de två stenarna på en gång. Det är tyvärr icke möjligt att attribuera Berga-stenarna till någon känd runmästare.

Av stort intresse är, att Vs 18 och 19 sammanbinder en Ingvar-sten och en England-sten. Ingvar-stenarna utgöra en sluten grupp av ristningar, med en i stort sett likartad ornamental utsmyckning. Den för denna stora grupp utmärkande, ganska primitiva och ålderdomliga ornamentiken möter oss på bägge Berga-stenarna. Mycket karakteristiskt är t. ex. det uppifrån sedda drakhuvudet. Vs 18 erbjuder det enda exemplet på en England-sten, helt ristad i Ingvar-stenarnas stil och bevisligen samtidig med dem.

Om man fasthåller vid de isländska tidsuppgifterna för Ingvar den vittfarnes död (år 1041), böra båda ristningarna ha tillkommit på 1040-talet. I så fall måste Vs 18 avse tiden efter Knut den stores död (år 1035), och Gerfast har då snarast rest ut för att taga värvning i det berömda tingmannalidet; han skulle då ha varit *þingamaðr*. Om man däremot av stilhistoriska skäl anser, att Ingvars-ristningarna och därmed Ingvarståget måste skjutas tillbaka i tiden till omkring år 1020, kan man förmoda, att Gerfast har deltagit i Knutståget år 1016. Eftersom nu emellertid varken »danagäld» eller Knut den stores namn nämns i Vs 18, och eftersom inga starka historiska skäl ha kunnat anföras för att den isländska dateringen av Ingvarståget till »elva år efter slaget vid Stiklastad» är oriktig, torde det vara försiktigast att räkna med 1040-talet som båda inskrifternas tillkomsttid. — Om de stilhistoriska och runologiska problemen rörande England-stenarna och Ingvar-stenarna se E. Wessén, *Historiska runinskrifter* (1960).

Bovallen, Skultuna sn.

En runinskrift har ristats i stenstödet under den sydvästligaste stolpen i gamla landsvägsbron vid Bovallen. Bron byggdes över den bäck, som korsar stora vägen Stolpstugan–Ramnäs. I samband med att en ny bro byggdes på denna plats år 1963, blev den runristade stenen flyttad från sin ursprungliga plats och insattes under den sydvästligaste brostolpen i den nya bron. Inskriften åsyftar sålunda icke det moderna brobyggnadsföretaget utan den vackra bro, som byggdes år 1817. Se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1963, s. 309 f.

Inskriften är ristad på fyra rader inom en fyrkantig ram, som mäter 54 × 43 cm; runornas storlek är 10 cm. Inskriften lyder: **k · e · aþrrualþ let · krra · buru ar · 1817**. Med bokstäver på den fjärde raden: **P · N**.

Inskriften meddelar sålunda, att bron har byggts av brukspatron C. J. Adlervald på Skultuna bruk. Anledningen till att han lät rista runor på den år 1817 byggda bron torde vara, att man året förut hade upptäckt Vs 18, ett runstensfynd, som hade tilldragit sig brukspatronens stora intresse. — Det kan förtjäna att påpekas, att formen **buru** 'bro', alltså med inskottsvokal mellan *b* och *r*, återfinns på runstenen vid Saltängsbron (Vs 9). Det är ej uteslutet, att det är denna form, som har föresvävat den senfödde ristaren av inskriften på bron vid Bovallen.